

Роман КОРСАК,
orcid.org/0000-0001-9245-252X
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри туристичної інфраструктури
та готельно-ресторанного господарства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
(Ужгород, Україна) korsakr@i.ua

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАМКІВ У ГОТЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ: ДОСВІД ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Стаття присвячена дослідженню перспектив використання замків у готельній індустрії України. Відмічено, що Україна багата на історико-культурні оборонні споруди, які можуть з успіхом бути задіяні під готельну інфраструктуру. Тому важливим є врахування досвіду країн Європейського Союзу, зокрема Чеської Республіки, яка активно використовує замки в готельній галузі.

Для розв'язання наукових завдань, що стосуються дослідження використання замків у готельному господарстві, застосовано загальнонаукові методи, зокрема: логічний та аналітичний, метод узагальнення, метод систематизації та класифікації, метод дедукції та індукції, метод синтезу й аналізу, метод порівняння тощо.

Ключеві слова: замки, історико-культурні об'єкти, готельне господарство, готель, туристична індустрія, Україна, Чеська Республіка.

Roman KORSAK,
orcid.org/0000-0001-9245-252X
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of Tourism Infrastructure and Hotel and Restaurant Industry
Uzhhorod National University
(Uzhgorod, Ukraine) korsakr@i.ua

PROSPECTS FOR THE USE OF CASTLES IN THE HOTEL INDUSTRY IN UKRAINE: EXPERIENCE OF THE CZECH REPUBLIC

It is dedicated to the study of the prospects of the use of castles in the hotel industry in Ukraine. It is noted that Ukraine is rich in historic and cultural defensive structures, which can be successfully used for hotel infrastructure. Therefore, it is important to take into account the experience of the European Union countries, in particular the Czech Republic, which actively uses castles in the hotel industry.

Having lost its functional purpose, the castle complexes of Ukraine suffered irreversible destruction. To date, there is no reliable data on their total number; since many of them are lost forever, others are in a state of ruin. At the same time, fortifications of the country can become not only interesting tourist objects, but also a component of the hotel infrastructure, as is the case in European countries, where more than a third of such complexes are used in the hotel industry.

In order to solve scientific problems concerning the research of the use of castles in the hotel industry, general scientific methods were used, in particular logical and analytical method, generalization method, method of systematization and classification, method of deduction and induction, method of synthesis and analysis, method of comparison, etc.

Key words: castles, historic and cultural objects, hotel industry, hotel, Transcarpathia, tourism industry, Ukraine, Czech Republic.

Постановка проблеми. Замковий туризм є перспективним напрямом розвитку туристичної індустрії як Чеської Республіки, так і України. Обидві країни в цьому відношенні володіють значним історико-культурним потенціалом. Сьогодні Чеська Республіка – це один з найпопулярніших туристичних напрямків у Європі. Після припинення співпраці між країнами соціалістичного табору перед Чехією постало питання швидкого та ефективного наближення до принципів, норм

та стандартів, які напрацювала Європа. Тому після листопадових подій 1989 року Чехія почала активно вивчати європейський досвід розбудови рекреаційно-туристичного сектора економіки. Сюди з'їжджаються туристи з усього світу, щоб відвідати середньовічні пам'ятки. Замки Чехії можуть легко конкурувати за своєю красою та історією з кращими замками світу.

Втративши своє функціональне призначення, замкові комплекси України зазнали незворотних

руйнувань. На сьогодні немає достовірних даних про їх загальну кількість, оскільки багато з них утрачені назавжди, інші знаходяться у стані руїн. Водночас фортифікаційні споруди країни можуть стати не лише цікавими об'єктами туристичної діяльності, але й складовою частиною готельної інфраструктури, як це має місце в європейських країнах, де понад третини подібних комплексів використовується в готельному господарстві.

Аналіз досліджень. Проблема використання замкових комплексів України в готельному господарстві недостатньо досліджена і висвітлена у вітчизняній літературі. У сучасній вітчизняній науці замкові пам'ятки досліджуються переважно істориками як втрачені об'єкти архітектурної спадщини та об'єкти культури, що потребують охорони та музеєфікації. Зокрема, це публікації Н. Аніпка (Аніпко, 2011), О. Бордун та С. Білоус (Бордун, Білоус, 2010), О. Іванова (Іванов, 2004), Н. Кирилевича (Кирилевич, 2012), О. Мацюка (Мацюк, 1990; 1991; 2005), Ю. Нельговського (Нельговський, 1986), В. Пірка (Пірко, 2007) та ін. Як об'єкти туризму та готельної індустрії замкові комплекси описані в незначній кількості публікацій, серед яких слід виділити дослідження О. Лесика (Лесик, 1993) та М. Рутинського щодо розвитку замкового туризму в Україні (Рутинський, 2007).

Мета статті – дослідити можливості використання замків у вітчизняному готельному та туристичному бізнесі. Для реалізації мети визначено основні завдання:

- дослідити понятійний апарат із зазначеної наукової проблеми;
- проаналізувати сучасні тенденції розвитку замкового туризму в готельному бізнесі Чеської Республіки та ЄС;
- запропонувати власні шляхи використання оборонних споруд у вітчизняному готельному господарстві;
- зробити обґрунтовані висновки щодо проведеної роботи.

Виклад основного матеріалу. Із використанням замків у готельному господарстві тісно пов'язаний термін «замковий туризм» – це різновид туризму, метою якого є відвідання середньовічних фортифікаційних споруд. Ряд регіонів багаті на такі унікальні історичні пам'ятки, як середньовічні замки та палаци, міста-укріплення, палацово-паркові ансамблі, комплекси культової архітектури.

Відмітимо, що замковий туризм є різновидом історико-культурного туризму. У свою чергу, під поняттям історико-культурного туризму розумі-

ють різновид туризму, метою якого є відвідання місцевості, пов'язаної з історією та культурним надбанням (Рутинський, 2007: 9–15).

Історико-культурні туристичні ресурси – це сукупність створених у процесі історичного розвитку даної території пам'ятників матеріальної і духовної культури, які є об'єктами туристського інтересу. До групи історико-культурних рекреаційних ресурсів належать:

- а) пам'ятки історії;
- б) історико-архітектурні пам'ятки;
- в) пам'ятки сучасної архітектури;
- г) унікальні споруди культури тощо (Горбик, Денисенко, 2003: 143–151).

Історико-культурний потенціал, матеріальні та духовні пам'ятки народу дуже важливі для формування світогляду народу, для задоволення матеріальних, у тому числі туристичних, потреб. У розвинених країнах світу цей туристичний ресурс активно використовують для отримання прибутку. Деякі країни, наприклад, Словаччина, Польща та Чехія, значну частину прибутків, які дає рекреаційне господарство, отримують від умілої експлуатації історико-культурного потенціалу. Цьому сприяє велика кількість пам'яток, їхня висока художня цінність, добра збереженість, вмiла організація туристичних послуг (Корсак, Фуртій, 2016: 128–131).

Слово «замок» походить з польської мови, від слова «zamek», де воно, подібно до чеської «zátek», являє собою кальку німецького слова – «slōz», тобто «замок», «засув», а також «фортеця». У свою чергу воно калькує від латинського слова «clūsa» – «замок», «зámok», «форт», «укріплення».

Термін «замок» означає – укріплене житло феодала доби середньовіччя з оборонними, господарськими, культовими будівлями, звичайно оточене високим кам'яним муром із кількома вежами. Як правило, замок займав найвигідніше, з військової точки зору, положення на місцевості. До наших днів збереглася велика кількість замків, які визнані пам'ятками історії та культури.

Відмітимо, що найчастіше під словом «замок» мають на увазі середньовічний європейський замок. Через своє подвійне значення фортеці та помешкання, середньовічні замки нерозривно пов'язані з фортифікаційною та житловою архітектурою (Мацюк, 1990: 18–26; Мацюк, 1991: 23–29).

Зауважимо, що вітчизняний науковець О. Лесик запропонував класифікувати всі слов'янські замки і монастирі за придатністю цих пам'яток для розміщення в них функціональних груп приміщень закладів готельного господарства й туризму. На основі аналізу історичної цінності замків і

палаців, особливостей їх розташування, характеристики навколишнього ландшафту, технічного стану, особливостей об'ємно-просторових та архітектурно-планувальних рішень, характеристики сучасного використання, а також економічної доцільності пристосування цих пам'яток до сучасних реалій, усі оборонні споруди необхідно розподілити на чотири охоронно-функціональні класи:

– До класу «А» відносить такі пам'ятки архітектури, як заповідники в Києво-Печерській лаврі, Львові, музеї в замках Ужгорода, Луцька тощо;

– До класу «Б» віднесено замки і монастирі, придатні для використання під готельну інфраструктуру та сервіс зокрема, замки в Свіржі, Бережанах, Жовкві, частина приміщень монастирів у Браїлові, Підкамені, відпочинкові пансіонати – замки у Бродах, Підгірцях, Збаражі;

– До класу «В» віднесено замки і монастирі, які частково можна використовувати для розташування туристичних закладів – замки в Невицькому, Хусті;

– пам'ятки архітектури, поруч з якими можна будувати турбази, готелі, бази відпочинку: замки в Кам'янці-Подільському, Меджибожі, Хотині, Білому Камені, Корці, Підзамочку, Королевому, Невицькому, Володимирі-Волинському, Кременці тощо.

До замків і монастирів класу «Г» віднесено численні пам'ятки, що використовуються під історико-архітектурні заповідники, різні музеї, навчальні заклади, санаторії, інтернати, будинки для престарілих, культосвітні установи, а також діючі монастирські комплекси (Лесик, 1993: 23–38).

Досліджуючи закордонний досвід використання замків у готельній та туристичній індустрії, зазначимо, що Східна і Західна Європа багата на середньовічні замки. Зокрема, найбільш популярні французькі замки-готелі. Користуються популярністю також готельні замки Великобританії, Німеччини, Австрії, Угорщини, Швейцарії, Чехії, Польщі, Прибалтики. Таким чином, готельний замковий туризм нині користується найбільшим попитом (Корсак, Берез, 2016: 98–101).

У контексті зазначеного відмітимо, що Чеський Уряд успішно застосував «британську модель» розвитку готельного замкового туризму. Ключові елементи цієї стратегії по залученню і задоволенню величезного числа відвідувачів у замки Чехії перераховані нами нижче:

– доступність замкових об'єктів для туристів;

– наявність доступних готельних комунальних послуг у середньовічних спорудах країни;

– всюди встановлені дороговкази і покажчики, а у випадку, якщо який-небудь об'єкт замкового

туризму цього дня закритий, при вході вивішуються попереджувальні знаки (Бордун, 2012: 136–142);

– регулювання кількості відвідувачів у замках-готелях. Щоб туристи, які стоять у чергах, не скупчувалися, влаштовуються додаткові замкові анімації та розваги, такі як костюмовані вистави;

– цінова політика. Встановлена єдина плата за вхід на всі об'єкти, розташовані на території замку;

– інші особливості. Додатковий прибуток надходить від використання приміщень замку для весільних прийомів, зустрічей, вечірок (Жокарева, 2012: 142–145).

На нашу думку, розвиток готельного замкового туризму в Чехії був визначений розширенням зовнішніх ділових контактів у цій сфері та запозиченням іноземного досвіду, що оновило атрактивність чеських замків під готельно-ресторанні комплекси для чеського та іноземного споживача (Довбенко, 2007).

Сьогодні Чехія представлена багатьма відомими у замковому туризмі об'єктами – замок Конопіште, Карлштейн, Мірошник, Штернберк тощо. Також відмітимо, що в Чехії існує досвід продажу замків у приватні руки (Пустиннікова, 2010: 7–18).

Головними аспектами в готельному замковому туризмі Чеської Республіки є такі чинники:

– раціональне використання замкових споруд у готельному господарстві й туризмі;

– музеєфікація замків;

– надання якісного туристичного готельного сервісу на базі замкових комплексів (Корсак, Фуртій, 2016: 128–131).

До основних структурних фондів Європейського союзу, що надають активну допомогу в розвитку готельного замкового туризму, слід віднести:

– Європейський фонд регіонального розвитку;

– Європейський соціальний фонд;

– Європейську комісію подорожей;

– Європейський інвестиційний банк;

– Асоціацію готелів і ресторанів Чеської Республіки (AHR CR), яка сприяє розвитку замкового туристичного бізнесу: відкриття замків-готелів, ресторанів на території фортифікаційних споруд тощо (Корсак, Берез, 2016: 98–101).

Основними законодавчими актами, що регулюють питання європейської політики в області сучасного готельного замкового туризму, є:

– Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи, що ратифіковано Законом № 165-V (165-16) від 20.09.2006 р.;

– Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини, що ратифіковано Законом № 1369-IV (1369-15) від 10.12.2003 р.;

– Резолюція конференції «Майбутнє європейського туризму», прийнята у травні 2002 р. в Брюсселі;

– Лісабонська стратегія в області розвитку туризму і збільшення зайнятості (лютий 2005 р.);

– Прикінцеві положення Конференції зі сталого розвитку європейського туризму та оновлення туристської політики (квітень 2005 р., Брюссель);

– Доповідь Групи сталого розвитку туризму (2006 р., Брюссель);

– Прикінцеві положення Конференції міністрів туризму, що проводилася в Потсдамі в травні 2007 р.;

– Повістка з питань сталого розвитку та конкурентоспроможності європейського туризму, прийнята Європейською комісією у жовтні 2007 р. на Європейському туристичному форумі в Алгарве, Португалія.

Перераховані вище документи відіграють координуючу роль у процесі розвитку замкового туризму в країнах ЄС. Зокрема, вони встановлюють правила охорони та використання оборонних споруд у готельній індустрії, регулюють інвестиційну діяльність у сферу замкового туризму тощо (Корсак, Берез, 2016: 98–101).

На нашу думку, в контексті застосування чесько-європейського досвіду організації готельного замкового туризму головною проблемою є недостатня співпраця України в цій сфері з країнами ЄС та, відповідно, Чехією. Вважаємо, що співробітництво України з країнами європейської спільноти надасть можливість підвищити економічну ефективність національної туристичної сфери, й у тому числі буде сприяти розвитку історико-культурного замкового туризму в країні (Корсак, Фуртій, 2016: 99–103).

Водночас зазначимо, що в Україні відсутній комплексний підхід до формування і використання фортифікаційних територій у готельному бізнесі. Більшість замкових ансамблів має задовільний технічний стан, а понад половину замків перебуває в руїнах (Заставецька, 2012: 15–18).

Сучасне використання численних пам'яток архітектури не відповідає умовам їх фізичного і морального збереження. Тому вважаємо: щоб розвинути готельний туристичний бізнес у сфері замкового туризму, потрібно вирішити низку проблем. Головним чином, це:

1. Інвестування;

2. Формування підприємницьких структур, які б працювали у сфері замкового туризму (Кампов, 2012: 145–149).

Вважаємо, що через недосконале законодавство туристичного використання пам'яток фортифікаційного будівництва в Україні, як загалом у країні, так і в окремих регіонах, зводиться до мінімуму. Це пов'язане з тим, що є потреба залучення значних коштів та зусиль, а Уряд через відсутність системних положень щодо напрямів розвитку замкового туризму на перспективу істотним чином стримує налагодження ефективної роботи в цій туристичній галузі (Головко, 2012: 108–112).

У контексті зазначеного вважаємо, що варто було б запозичити досвід багатьох європейських країн, які, маючи небагато, а іноді лише декілька замкових споруд на своїй території, здатні максимально організувати їх використання в туристичній галузі й отримувати з цього значні дивіденди, насамперед у фінансовому плані (Довбенко, 2007).

На наш погляд, можна запропонувати ряд інноваційних проектів, які б сприяли використанню оборонних споруд у готельному туризмі. Зокрема:

1. На території замків України можна організувати різноманітні фестивалі та анімаційні дійства – середньовічні лицарські турніри, приаманні періоду цієї доби. Така практика вже існує в замках Закарпатської області. За наявності готельного комплексу в замковій споруді зазначені заходи будуть масово привертати відвідувачів (Корсак, Корсак, Гребенюк, 2017: 209–222).

2. Стан збереженості замків в Україні дозволяє організувати в них музейні експозиції різної тематики. Це дасть змогу зробити з них скансени на зразок європейських та з часом повністю повернути вкладені в них кошти. Отримані кошти можна вкладати в розвиток готельної інфраструктури (Заставецька, 2012: 15–18).

Висновки. Взнявши до уваги досвід Чеської Республіки в організації туристичної галузі загалом та готельного замкового туризму зокрема, можна зробити висновок, що Україні потрібно вдосконалювати системи організації державного регулювання туристичної галузі в аспекті замкового туризму та історико-культурної сфери на всіх рівнях управління в частині налагодження координування співробітництва між державою, туристичними організаціями, музеями та приватним туристичним сектором. Завдання створення позитивного образу «Країни готелів та замків» є державною стратегією.

Для розвитку готельного замкового туризму в Україні особливо актуальним є вирішення таких проблем:

1. Передача об'єктів замково-фортифікаційного зодчества туристичному бізнесу на певних умовах і перетворення їх на основі реконструкції в готелі, відпочинкові комплекси, розважальні заклади ресторанного сектору туризму в старовинному середньовічному стилі тощо.

2. Розроблення конкурентоспроможного замкового історико-культурного туристичного продукту в аспекті туристичних турів відкритого великого за розміром сегменту туристичного ринку України для внутрішніх туристів та іноземців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніпко Н. Середньовічні замки і фортеці : рекреаційно-туристське використання. *Краєзнавство. Географія. Туризм. Шкільний світ*. 2011. № 20. С. 15–18.
2. Бордун О. Ю., Білоус С. В. Використання зарубіжного досвіду для розвитку замкового туризму України. *Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку*. 2012. С. 136–142.
3. Бордун О. Ю., Білоус С. В. Стан та перспективи замкового туризму в контексті стратегічного розвитку туристичної галузі західного регіону України. *Економіка. Управління. Інновації*. 2010. № 2 (4). С. 124–132.
4. Горбик В. О., Денисенко Г. Г. Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні. *Укр. істор. журнал*. 2003. № 3. С. 143–151.
5. Головка Г. Б., Коцелко Н. Б. Розвиток туристичної інфраструктури як чинник розвитку замкового туризму. *Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку*. 2012. С. 108–112.
6. Довбенко О. М. Податкове стимулювання інвестицій в туристичний комплекс країни. *Опубліковано: Формування ринкової економіки. Науковий збірник КНЕУ*. 2007. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/dovbenko3.htm
7. Заставецька О. В., Заставецький Т. Б. Музеєфікація як форма збереження замкових і палацових споруд. *Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку*. 2012. С. 15–18.
8. Іванов О. Замки і палаци Західної України: історія – культура – туризм (Історико-архітектурні пам'ятки замкового мистецтва). Київ : ТЗОВ «Наш світ», Укргеодезкартографія, 2004. 210 с.
9. Кампов Н. С. Замковий туризм як чинник збереження історико-культурної спадщини. *Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку*. 2012. С. 145–149.
10. Кирилевич Н. О., Шушвевич М. В., Щербанюк І. М. Історико-архітектурна спадщина Західного туристичного регіону. Проблема та перспективи розвитку замкового туризму у Західному туристичному регіоні. *Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку*. 2012. С. 74–79.
11. Кокарева О. І., Храплива Н. Л., Шподарунок В. В. Закордонний досвід використання замків у туристичній сфері. *Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку*. 2012. С. 142–145.
12. Корсак Р. В., Берец А. Розвиток туризму в країнах Європейського Союзу та досвід організації для України на початку ХХІ ст. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ : Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 108. С. 98–101.
13. Корсак Р., Корсак М., Гребенюк В. Туристичні об'єкти Закарпатської області : Збірник. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2017. 416 с.
14. Корсак Р. В., Фуртій В. Розвиток туризму в Чехії: досвід організації для України (кін. ХХ ст. поч. ХХІ ст.). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* ; гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 107 (4). С. 128–131.
15. Корсак Р. В., Фуртій В. Україна-ЄС: співробітництво у сфері туризму (поч. ХХІ ст.). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* ; гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 109 (6). С. 99–103.
16. Лесик О. В. Замки та монастирі України. Львів : Світ, 1993. 173 с.
17. Мацюк О. Оборонне зодчество України. *Пам'ятки України*. 1990. № 2. С. 18–26.
18. Мацюк О. Фортеці і замки України. *Пам'ятки України*. 1991. № 2. С. 23–29.
19. Мацюк О. Я. Замки і фортеці Західної України. Історичні мандрівки. Львів : Центр Європи, 2005. 192 с.
20. Нельговский Ю. А., Годованюк Е. М. Каменные замки Западной Украины конца XVI – первой половины XVII в. *Архитектурное наследие*. Москва, 1986. № 34. С. 125–133.
21. Пірко В. О. Оборонні споруди. *Український культурологічний центр*. Донецьк : Донецьке відділення НТШ, Східний видавничий дім, 2007. 176 с.
22. Пустиннікова І. С., Безпалова Н. Ю. Середньовічні замки Європи. Київ : Мікко Сервіс, 2010. 160 с.
23. Рутинський М. Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 432 с.

REFERENCES

1. Anipko, N. Seredn'ovichni zamky` i forteci [Tekst] : rekreacijno-tury`sts`ke vy`kory`stannya / Nataliya Anipko // *Krayeznavstvo. Geografiya. Tury`zm. Shkil`ny`j svit*. – 2011. – # 20. – S. 15-18. [in Ukrainian]
2. Bordun, O. Yu. Vy`kory`stannya zarubizhnogo dosvidu dlya rozvy`tku zamkovogo tury`zmu Ukrainy` [Tekst] / O. Yu. Bordun, S. V. Bilous // *Zamkovy`j tury`zm Ternopil`s`koyi oblasti: problemy` ta perspekty`vy` rozvy`tku*. – 2012. – S. 136–142. [in Ukrainian].
3. Bordun O. Yu., Bilous S. V. Stan ta perspekty`vy` zamkovogo tury`zmu v konteksti strategichnogo rozvy`tku tury`sty`chnoyi galuzi zaxidnogo regionu Ukrainy` / *Ekonomika. Upravlinnya. Innovaciyi*. – 2010. – #2 (4). – 124-132. [in Ukrainian].

4. Gorby`k V. O., Deny`senko G. G. Problemy` doslidzhennya i zberezhennta pam'yatok istoriyi ta kul'tury` v Ukrayini // *Ukr. istor. zhurnal*. 2003. #3. S. 143-151. [in Ukrainian].
5. Golovko, G. B. Rozvy`tok tury`sty`chnoyi infrastruktury` yak chy`nny`k rozvy`tku zamkovogo tury`zmu [Tekst] / G. B. Golovko, N. B. Kocelko // *Zamkovy`j tury`zm Ternopil`s`koyi oblasti: problemy` ta perspekty`vy` rozvy`tku*. 2012. S. 108–112. [in Ukrainian].
6. Dovbenko O. M. Podatkove sty`mulyuvannya investy`cij v tury`sty`chny`j kompleks krayiny` [Elektronny`j resurs] // Opublikovano: Formuvannya ry`nkovoyi ekonomiy`. Naukovy`j zbirny`k KNEU. 2007. Rezhym dostupu: http://tourlib.net/statti_ukr/dovbenko3.htm. [in Ukrainian].
7. Zastavec`ka, O. V. Muzeifikaciya yak forma zberezhennta zamkovy`x i palaczovy`x sporud [Tekst] / O. V. Zastavec`ka, T. B. Zastavec`ky`j // *Zamkovy`j tury`zm Ternopil`s`koyi oblasti: problemy` ta perspekty`vy` rozvy`tku*. 2012. S. 15–18. [in Ukrainian].
8. Ivanov O. Zamky` i palacy` Zaxidnoyi Ukrayiny`: istoriya – kul`tura – tury`zm (Istory`ko arxitektury`ni pam'yatky` zamkovogo my`s techtva). – K.: TzOV “Nash svit”, Ukrgeodezkartografiya, 2004. 210 s. [in Ukrainian].
9. Kampov N. S. Zamkovy`j tury`zm yak chy`nny`k zberezhennta istory`ko-kul`turnoyi spadshhy`ny` [Tekst] / N. S. Kampov // *Zamkovy`j tury`zm Ternopil`s`koyi oblasti: problemy` ta perspekty`vy` rozvy`tku*. 2012. S. 145–149. [in Ukrainian].
10. Ky`ry`levy`ch, N. O. Istory`ko-arxitekturna spadshhy`na Zaxidnogo tury`sty`chnogo regionu. Problema ta perspekty`vy` rozvy`tku zamkovogo tury`zmu u Zaxidnomu tury`sty`chnomu regioni [Tekst] / N. O. Ky`ry`levy`ch, M. V. Shushkevych, I. M. Shherbanyuk // *Zamkovy`j tury`zm Ternopil`s`koyi oblasti: problemy` ta perspekty`vy` rozvy`tku*. 2012. S. 74–79. [in Ukrainian].
11. Kokareva, O. I. Zakordonny`j dosvid vy`kory`stannya zamkiv u tury`sty`chnij sferi [Tekst] / O. I. Kokareva, N. L. Xraply`va, V. V. Shpodarunok // *Zamkovy`j tury`zm Ternopil`s`koyi oblasti: problemy` ta perspekty`vy` rozvy`tku*. 2012. S. 142–145. [in Ukrainian].
12. Korsak R. V., Berecz A. Rozvy`tok tury`zmu v krayinax Yevropejs`kogo Soyuzu ta dosvid organizaciyi dlya Ukrayiny` na pochatku XXI st. // *Gileya: naukovy`j visny`k. Zbirny`k naukovy`x prac`*. K.: "Vy`davny`cztvo "Gileya", 2016. Vy`p. 108. S. 98-101. [in Ukrainian].
13. Korsak R., Korsak M., Grebenyuk V. Tury`sty`chni ob'yekty` Zakarpats`koyi oblasti: Zbirny`k. Uzhgorod: Poligrafcentr "Lira", 2017. 416 s. [in Ukrainian].
14. Korsak R. V., Furtij V. Rozvy`tok tury`zmu u Chexiyi: dosvid organizaciyi dlya Ukrayiny` (kin. XX st. poch. XXI st.) // *Gileya: naukovy`j visny`k. Zbirny`k naukovy`x prac`* / Gol. red. V. M. Vashkevych. K. : «Vy`davny`cztvo «Gileya», 2016. Vy`p. 107 (4). C. 128-131. [in Ukrainian].
15. Korsak R. V., Furtij V. Ukrayina-YeS: spivrobitny`cztvo u sferi tury`zmu (poch. XXI st.) // *Gileya: naukovy`j visny`k. Zbirny`k naukovy`x prac`* / Gol. red. V. M. Vashkevych. K. : «Vy`davny`cztvo «Gileya», 2016. Vy`p. 109 (6). C. 99–103. [in Ukrainian].
16. Lesy`k O.V. Zamky` ta monasty`ri Ukrayiny`. L.: Svit, 1993. 173 s. [in Ukrainian].
17. Macyuk O. Oboronne zodchestvo Ukrayiny` // *Pam'yatky` Ukrayiny`*. – 1990. #2. S. 18-26. [in Ukrainian].
18. Macyuk O. Forteci i zamky` Ukrayiny` // *Pam'yatky` Ukrayiny`*. 1991. #2. S. 23-29. [in Ukrainian].
19. Macyuk O. Ya. Zamky` i forteci Zaxidnoyi Ukrayiny`. Istory`chni mandrivky` L`viv: Centr Yevropy`, 2005. 192 s. [in Ukrainian].
20. Nel`govsky`j Yu.A., Godovanyuk E.M. Kamennyye zamky` Zapadnoj Ukray`ny koncza XVI – pervoj polovy`ny XVII v. // *Arxy`tekturное nasledstvo*. Moskva, 1986. # 34. S. 125–133. [in Russian].
21. Pirko V. O. Oboronni sporudy` / *Ukrayins`ky`j kul`turologichny`j centr*. Donecz`k: Donecz`ke viddilennya NTSh, Sxidny`j vy`davny`chy`j dim, 2007. 176 s. [in Ukrainian].
22. Pusty`nnikova I. S. Sredn`ovichni zamky` Yevropy` / I. S. Pusty`nnikova, N.Yu. Bezpalo. K: Mikko Servis, 2010. 160 s. [in Ukrainian].
23. Ruty`ns`ky`j M.J. Zamkovy`j tury`zm v Ukrayini. Geografiya pam'yatok forty`fikacijnogo zodchestva ta perspekty`vy` yix tury`sty`chnogo vidrodzhennya: Navchal`ny`j posibny`k. K.: Centr uchbovovoyi literatury`, 2007. 432 s. [in Ukrainian].